

Л. В. СУББОТИН
И. Т. ЧЕРНЯКОВ

Новотрояновский клад и вопросы обмена металлом в эпоху поздней бронзы

Резюме

В статье рассматривается клад эпохи поздней бронзы, найденный в 1972 г. у с. Новотрояны Болградского р-на Одесской обл., в котором обнаружено 25 бронзовых предметов: 15 серпов, 9 кельтов и один наконечник копья. По химическому составу и типологии предметов клад можно отнести к группе карпато-трансильванских бронз. Состояние двух серпов позволяло реконструировать сложную составную литейную форму для их отливки. Большинство бронзовых предметов находились в пользовании и были сломаны еще в древности. По мнению авторов, клад является металлургическим ломом, предназначенным для продажи в качестве сырья для бронзолитейщиков Ингуло-Красномайского очага металлообработки в Северном Причерноморье. Хорошая сохранность наконечника копья позволяет считать его личным оружием хозяина клада, который, вероятно, являлся торговым посредником.

На основании привлечения других данных авторы сделали попытку наметить конкретный географический торговый путь из Нижнего Придунавья в Северное Причерноморье.

С. А. СКОРИИ

Історія вивчення зброї скіфського типу в Середній Європі

У VI ст. до н. е. на території Західної Європи, особливо у Карпато-Дунайському басейні, з'являються численні вироби, які мають риси, дуже близькі до скіфських матеріалів Північного Причорномор'я. Це озброєння і кінське вбрання, особисті прикраси й туалетні речі, приладдя культу та домашнього вжитку.

Питання походження, культурної та етнічної належності вказаних знахідок вирішуються дослідниками по-різному. Взагалі переважає погляд, що одну частину виробів виготовлено на території Північного Причорномор'я, яка пізніше потрапила до Західної Європи внаслідок скіфських набігів, торговельних відносин, а друга частина є продукцією місцевих племен, що виготовлена за північнопричорноморськими зразками. Для окремих територій Карпато-Дунайського басейну (наприклад, Трансильванія¹, Тиська рівнина²) європейськими дослідниками припускається порівняно тривале перебування носіїв скіфської культури (і навіть етносу), які проникли сюди у VI ст. до н. е. із Дніпровського Лісостепу.

Найпоширенішими в Західній Європі є знахідки предметів озброєння скіфського типу. Деякі з них повністю аналогічні скіфській зброї Північного Причорномор'я, інші — місцевого виготовлення.

Крім Карпато-Дунайського басейну, де зброя скіфського типу представлена особливо яскраво, є знахідки, зокрема бронзові вістря до стріл, відомі у віддаленіших районах — Австрії³, Східній⁴ та Західній Німеччині⁵,

¹ Hanp.: *Crișan I. H.* Once more about the Scythian problem in Transylvania.— *Dacia*, NS, 1965, 9, p. 145; *Crișan I. H.* Zur Agathyrserfrage.— *AMN*, 1967, 4, S. 439—443; *Crișan I. H.* Siebenbürgen in der jüngeren Hallstattzeit (VI.— IV. jh. v. u. z.).— In: *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Smolenice, 1970. Bratislava, 1974, S. 114—117; *Vasiliev V.* Das skythische Gräberfeld von Blaj.— *AMN*, 1972, 9, S. 90—94; *Vasiliev V.* Die Skythengruppe in Siebenbürgen.— *Apulum*, 1976, 14, S. 23—44.

² Hanp.: *Pârduz M.* Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken. *A Arch. ASH*, 1973, 25, S. 43—58; *Pârduz M.* Die charakteristischen skythischen Funde aus dem Karpatenbecken und die damit verbundenen ethnischen Fragen.— *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit...*, S. 324—331.

³ *Sultmirski T.* Die Skythen in Mittel- und Westeuropa.— In: *Bericht über den V internationalen Kongress für vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958. Berlin, 1961, S. 794, Abb. 1.

⁴ *Bukowski Z.* The Scythian influence in the area of Lusatian culture. Wrocław etc., 1977, map. 1, 34.

⁵ *Kimmig W., Gersbach E.* Die Grabungen auf der Heuneburg 1966—1969.— *Germania*, 1971, 49, H. 1—2, S. 50, Abb. 11, 1—2; Taf. 8, 1—2.

Італії та Сіцилії⁶, в нижній течії р. Луари⁷ та верхів'ях р. Гарони у Франції⁸.

В пропонованій статті коротко розглянемо історію вивчення зброї скіфського типу в Середній Європі (основному районі зосередження так званих скіфських пам'яток за кордоном). Особливу увагу приділено дослідженням, опублікованим в останні десятиріччя.

Початок вивченню зброї скіфського типу в Середній Європі поклали знахідка і публікація чудового комплексу золотих речей, в тому числі меча і кинджала з Віташково (Західна Польща, колишне Фетерсфельде). Дослідник комплексу А. Фуртвенглер датував його часом близько 500 р. до н. е.⁹ Вказаній знахідці присвячена значна література¹⁰. Взагалі більшість дослідників підтримала А. Фуртвенглера, датуючи як зброю, так і весь віташківський комплекс кінцем VI — початком V ст. до н. е.

З кінця XIX до 40 років XX століття вивчення так званої скіфської зброї в Середній Європі, як правило, обмежувалось її формальним описом. Озброєння розглядалось найчастіше як власне скіфське, принесене тим чи іншим чином із Північного Причорномор'я. При цьому одні автори (зокрема, П. Райнеке, маючи на увазі мечі, знайдені в Угорщині) вважали, що частина зброї могла потрапити до Середньої Європи в процесі скіфської експансії, а частина — як предмети імпорту¹¹. Другі розглядали знахідки скіфської зброї в будь-якому пункті Середньої Європи головним чином як сліди скіфської експансії. Найчіткіше висловлення ця теза знайшла в працях Т. Сулімирського¹².

Разом з тим, в роботах окремих авторів з'являється прагнення виявити зброю скіфського типу, виготовлену безпосередньо в Середній Європі. У зв'язку с цим цікава еволюція точки зору М. І. Ростовцева щодо питання про мечі скіфського типу, знайдені в Угорщині. Якщо раніше він вважав їх типово скіфськими¹³, то згодом прийшов до висновку, що мечі з цієї території являють собою зброю, яка змінилась під гальштатським впливом, і дійсно скіфські типи в Угорщині відсутні¹⁴. Цікаво також, що М. Ян, відмічаючи порівняно велику кількість озброєння скіфського типу в Карпато-Дунайському басейні, припускав його масове вироблення у цьому регіоні¹⁵. В. Гінтерс у відомій праці, присвяченій скіфським і сарматським мечам, намагався виділити на території Дунайського району поряд зі зброєю, що має повні аналоги в скіфських старожитностях Північного Причорномор'я, мечі з місцевими специфічними рисами, які трактувалися ним як продукція, зроблена за скіфськими зразками¹⁶.

Щоправда, в деяких випадках подібні спроби призводили до надзвичайно необгрунтованих висновків. Так, Ю. Костшевський, який присвятив

⁶ Kleemann O. Die dreiflügeligen Pfeilspitzen in Frankreich (Studie zur Verbreitung und historischen Aussage der bronzenen Pfeilspitzen). Wiesbaden, 1954, S. 138, Abb. 3, e; Sulimirski T. Die Skythen..., Taf. 91, 6, S. 794, Abb. 1.

⁷ Kleemann O. Die dreiflügeligen Pfeilspitzen..., S. 136, Abb. 1, a—g; S. 137, Abb. 2, c—e; Sulimirski T. Die Skythen..., S. 794, Abb. 1.

⁸ Kimmig W., Gersbach E. Die Grabungen auf der Heuneburg..., Abb. 12.

⁹ Furtwängler A. Der Goldfund von Vetterfeld. — Drei- und Vierzigste Programm zur Wincelmanns Feste der archeologischen Gessellschaft zu Berlin, 1883, S. 9, Taf. 1, 1; 3, 1, 2; S. 15, 51—52.

¹⁰ Досить повне її зведення дається в монографії З. Буковського (*Bukowski Z. The Scythian influence in the area of Lusatian culture...*, p. 134—139, 144—152).

¹¹ Reinecke P. Die skythischen Altertümer in mittleren Europa. — ZfE, 1896, vol. 28, S. 14—17.

¹² Sulimirski T. Kultura Łużycka a Scytowie. — WA, 1939 (1948), 16, s. 85—89; Sulimirski T. Scythian antiquities in Central Europa. — AJ, 1945, vol. 25, N 1, 2, p. 1, 4—11; Sulimirski T. Die Skythen in Mittel- und Westeuropa, S. 793—797.

¹³ Ростовцев М. И. Скифия и Боспор. Л., 1925, с. 542—543.

¹⁴ Rostowzew M. Skythien und der Bosphorus. Berlin, 1931, Bd 1, S. 533.

¹⁵ Jahn M. Völkerwanderungen vorder Völkerwanderungszeit in Schlesien, Mannus, Ergänzungsband. — Festschrift für den 70-jährigen Gustaf Kossina. Leipzig, 1928, S. 16.

¹⁶ Ginters W. Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland. Berlin, 1928, S. 30—32.

дослідження груп бойових сокир, знайдених у межах поширення лужицької культури, вважав, що вони були прототипами скіфських сокир¹⁷.

У 30-роках Н. Фетихом¹⁸ та М. Рошкой¹⁹ були зроблені перші зведення знахідок скіфських речей, відкритих в Угорщині й Трансільванії, в тому числі й озброєння. В цілому ж у розглядуемий період матеріал, з яким мали справу дослідники, являв собою або випадкові знахідки, або речі із зруйнованих поховань. Це, зрозуміло, ускладнювало вирішення питань хронології та етнокультурну інтерпретацію пам'яток.

Інтерес до озброєння скіфського типу у Середній Європі значно посилювався, починаючи з 50-х років. Це явище здається закономірним саме тому, що в цей період були відкриті значні пам'ятки із речами скіфського типу, могильники Сентеш Векерзуг, Артанд, Тапіоселе²⁰ (Угорщина), Феридже-ле²¹, Бірсешти²², Чумбруд²³ (Румунія), Хотин²⁴ (Словаччина) та ін. Знахідки так званої скіфської зброї в добре документованих комплексах становлять основне коло джерел до зазначеного питання.

У 50-х роках опубліковано кілька праць, де більш або менш висвітлювалось питання про зброю скіфського типу у Середній Європі. Одне з таких досліджень — монографія О. Клемана, присвячена походженню трилопатевих бронзових вістер до стріл і їх поширенню на заході. Інтерес до цієї праці не випадковий, якщо врахувати, що, з одного боку, вістря до стріл у зазначеному регіоні (так само, як і в Євразії взагалі) — найпоширеніші знахідки речей скіфського типу, а з другого — саме цей тип озброєння практично не досліджувався. На відміну від авторів, які, як правило, розглядали вістря як вироби скіфів, О. Клеман поділив їх на дві основні групи. Походження вістер до стріл, знайдених у Чехії, Моравії, Польщі і т. п., він пов'язав з областями, що лежать на південь від Карпат і Альп (північна частина Югославії). Таким чином, значна (якщо не більша) частина трилопатевих вістер до стріл, за О. Клеманом, вироблялась на території Західної Європи. Важливі аргументи на користь цієї тези, на думку автора, — це існуючі нібито в зазначеному регіоні прототипи трилопатевих стріл, що датуються початком I тисячоліття до н. е., тобто доскіфським часом. Знахідки з інших територій Західної Європи дослідник пояснив економічними контактами зі скіфами або безпосередньою інфільтрацією скіфського етносу і культури, зокрема, в Угорщину²⁵. Дуже позитивним моментом монографії О. Клемана є порівняно повне зведення знахідок вістер до стріл скіфського типу в Західній Європі.

Майже одночасно з цією працею опубліковано дослідження А. Бот'яна, в якому розглянуто групу пам'яток скіфського типу на Великій Угорській низині (Альфельдська група), та подано коротку описову характе-

¹⁷ *Kostrzewski J.* Czekaný bojové «luzycke» z wczesnej epoki zelazney. — WA, 1932, t. 11, s. 173.

¹⁸ *Fettich N.* Bestand der skythischen Altertümer Ungarns. — Rostowzew M. Skythien..., S. 494—527.

¹⁹ *Roska M.* Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens. — ESA, 1937, 11, S. 167—203.

²⁰ *Párducz M.* Le cimetiére Hallstattien de Szentes — Vekerzug. — A Arch ASH, 1952, 2, p. 143—172; *Párducz M.* Le cimetiére hallstattien de Szentes—Vekerzug II. — Ibid., 1954, 4, p. 29—91; *Párducz M.* Le cimetiére hallstattien de la Szentes — Vekerzug III. — Ibid., 1955, 6, p. 1—22; idem. Graves from the Scythian age at Ártánd (county Hajdu — bihar). — Ibid., 1965, 17, p. 137—231; *Párducz M.* The Scythian age cemetery at Tápiószele. — Ibid., 1966, 18, p. 35—91.

²¹ *Vulpe A.* Necropola hallstattiană de la Ferigile. Bucuresti, 1967.

²² *Моринц С.* Новая гальштатская группа в Молдове. — Dacia. NS, 1957, 1, с. 117—132; *Morincz S.* Săpăturile de la Bîrsești. — MCA, 1957, vol. 3, p. 219—226; *Morincz S.* Op. cit. — MCA, 1959, vol. 5, p. 355—361; *Morincz S.* Op. cit. — MCA, 1959, vol. 6, p. 231—235; *Morincz S.* Op. cit. — MCA, 1961, 7, p. 201—207.

²³ *Ferencki I.* Săpăturile de salvare de la Ciumbud. — MCA, 1961, vol. 7, p. 191—199; *Ferencki I.* Cimitirul «scitic» de la Ciumbud. — AMN, 1965, 2, p. 77—104; 1966, 3, p. 49—71; 1967, 4, p. 19—44; 1969, 6, p. 47—65; 1971, 8, p. 11—36.

²⁴ *Dusèk M.* Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín. Bratislava, 1966.

²⁵ *Kleemann O.* Die dreiflügeligen Pfeilspitzen in Frankreich, S. 110—114.

ристикі озброєння, знайденому в цій області²⁶. Не заперечуючи думці В. Гінтерса щодо вироблення певної частини дволезових мечів на території Угорщини, він основну увагу приділив однолезовим мечам скіфського типу. Автор підкреслив, що ця зброя є найхарактернішою для Великої Угорської низовини. Її походження А. Бот'ян пов'язав з кельтським впливом. Згодом ця теза викликала критику з боку деяких європейських дослідників. Безумовно, помилковим було віднесення однолезових мечів до періоду LA II. Відзначаючи багатотиповість бойових сокир на зазначеній території, дослідник відмітив їх близькість до зброї Полтавської та Подільської скіфських груп. Дуже коротко охарактеризовано вістря до списів і стріл. Необхідно відмітити, що, незважаючи на те що ця праця була опублікована в середині 50-х років, вона відбиває довоєнний рівень розвитку угорської археології.

У 50-х роках на території Румунії (Добруджа) знайдено кілька пам'яток, що мають важливе значення для вивчення зброї скіфського типу в Середній Європі. Це насамперед стосується кам'яних статуй воїнів з Сібіоари та Ступини, виданих В. Канаракє²⁷ та А. Александреску²⁸. Особливий інтерес викликає статуя воїна з Сібіоари, який був оснащений бойовим металевим поясом, мечем, бойовою сокирою, горитом з луком. До цієї групи знахідок відноситься унікальний вотивний меч-емблема з Меджидії, що неодноразово публікувався Д. Берчу²⁹. Конструктивні особливості знахідки роблять правомірним припущення автора, що меч з Меджидії був одним з аксесуарів кам'яної статуї скіфського типу.

Серйозну увагу вивченню зброї скіфського типу в Середній Європі приділяв М. Пардуц, який в своїх працях не тільки подав її загальну характеристику³⁰, представив картографію знахідок, але і вніс суттєвий вклад у дослідження окремих видів озброєння, особливо знайденого на території Угорщини. М. Пардуцом вивчалась як наступальна, так і захистна зброя³¹. На особливу увагу заслуговує розроблена дослідником типологія бойових сокир, які у великій кількості знайдено в Угорщині. Помітна оцінка, яку він надав мечам скіфського типу³². Вважаємо плідною спробу автора виявити локальні й імпорتنі компоненти в розглядуваних виробках.

Позитивний внесок у дослідження даного питання вніс О. Вульпе. Розглядаючи озброєння, знайдене в гальштатському могильнику Феридже-ле, а також у синхронних пам'ятках цього типу³³, він порівняно широко використовував середньоевропейські аналоги так званої скіфської зброї. Дуже цікаве зауваження дослідника про те, що в фериджелльській групі пам'яток співіснують майже всі типи мечів, які превалюють у Карпато-Дунайському басейні, що, на думку О. Вульпе, свідчить на користь їх хронологічної єдності. Разом з тим висновок автора, що мечі скіфського типу з антеним на вершнім в області Карпат більш древні, ніж в Північному Причорномор'ї, непереконливий: такі мечі широко відомі в Скіфії в VI—V ст. до н. е. Викликає також певний сумнів думка автора щодо генетичного зв'язку цієї зброї і гальштатських мечів з волютоподібними на вершніми. Вкажемо, що ця теза не нова і взагалі не витримує критики.

²⁶ *Bottyán A. Szkiták a magyar Alföldön.*— *Régészeti Füzetek.* 1955, 1, 43—47.

²⁷ *Canarache V. Considerații asupra unei statui inedite din timpul orăduirii comunei primitive în Dobrogea.*— *SCIV.* 1953, t. 4, N 3—4, p. 741, pl. 11.

²⁸ *Alexandrescu A. D. Două statui traco — scitice din Dobrogea.*— *SCIV.* 1958, t. 9, N 2, p. 292, fig. 1; p. 293, fig. 2.

²⁹ *Берчу Д.* Фрако-скифский меч-эмблема из Меджидии (Добруджа).— *Dacia.* NS, 1958, 2, с. 93—124; *Berciu D.* O descoperire Traco-scitică din Dobrogea și problema scitică la Dunărea de Jos.— *SCIV.* 1959, t. 10, N 1, p. 7—48; p. 8, pl. 1; p. 10, pl. 11; *Берчу Д.* Акинак из Меджидии.— *МИА юго-запада СССР и РНР.* Кишинев, 1960, с. 171—174.

³⁰ *Párducz M.* The Scythian age cemetery at Tăpîoșzele, p. 84—85; *Párducz M.* Probleme der Skythenzeit im Karpatenbecken, S. 32—34, Karte 1—3; *Párducz M.* Die charakteristischen skythischen Funde..., S. 314—320, Karte 2, 3.

³¹ *Párducz M.* Graves from Scythian age at Ártánd, p. 180—199.

³² *Párducz M.* Szkitakori leletek Heves megyében.— *Az Egri Múzeum Évkönyve* 1969, 7, Eger, 1970, 40—41.

³³ *Vulpe A.* Necropola hailstättiană de la Ferigile, p. 59—64.

М. Душек не ставив перед собою завдання спеціального вивчення озброєння скіфського типу з території Середньої Європи. Проте навіть ті попутні міркування, які він висловив в працях з приводу його походження, хронології та інших питань³⁴, здаються досить суперечливими та недостатньо аргументованими. Так, практично всі мечі скіфського типу, знайдені в Карпатському басейні, він беззастережно вважає зброєю місцевого виробництва, що, звичайно, сумнівно. М. Душек підтримує О. Клемана у питанні щодо місцевого характеру бронзових вістер до стріл. Викликає заперечення їх занадто пізня дата (зокрема, вістер до стріл з Хотинського могильника), що було правильно відмічено деякими європейськими дослідниками. Відносячи переважну більшість знахідок скіфського типу (в тому числі й озброєння) до кола фракійських виробів, М. Душек, таким чином, не залишає місця для скіфських пам'яток у Середній Європі. Найбільш яскраве втілення «фракійська» концепція М. Душека знайшла в претенціозній статті «Чи були скіфи в Середній Європі і Німеччині?»³⁵.

В монографії З. Буковського, що стала логічним завершенням певного етапу в дослідженні скіфського впливу в області лужицької культури, якому присвячено ряд попередніх праць³⁶, не останнє місце відводиться так званій скіфській зброї³⁷. Її появу в зазначеному регіоні автор в основному пов'язує зі скіфами. При цьому зброя, знайдена в західній зоні лужицької культури, розглядається як принесена туди безпосередньо в процесі скіфської експансії. Знахідки ж із східної області трактуються як наслідок скіфо-лужицьких економічних зв'язків³⁸. Автор справедливо критикує концепцію О. Клемана — М. Душека відносно походження й хронології вістер до стріл скіфського типу. В типологічній і хронологічній оцінках озброєння З. Буковський орієнтується на дослідження радянської скіфо-знавської школи. Важливе значення мають вперше складене повне зведення старожитностей скіфського типу в області лужицької культури, докладна картографія пам'яток. На жаль, автор не завжди точно характеризує озброєння, що якоюсь мірою знижує цінність його дослідження.

З початку 60-х років посилилась тенденція вивчення окремих видів озброєння скіфського типу як в Карпато-Дунайському регіоні взагалі, так і в його локальних районах. Д. Чалань опублікував косяні накладки складних луків євразійського типу, що були знайдені в двох пунктах Угорщини (Ньїредьхаза і Сегед-Етхалом)³⁹. Геометричний орнамент накладок, звичайний для гальштатських виробів, в тому числі й озброєння, і зовсім нехарактерний для скіфської зброї, свідчить на користь їх місцевого виготовлення.

Розгляду блях із зображенням тварин як прикрас щитів скіфської доби присвятив невелику статтю А. Рит⁴⁰. За аналогією до відомих блях з кургану біля станиці Костромської, Келермеського кургану, Куль-Оби він трактує золоті бляхи, що походять із Середньої Європи (Тапіосентмартон, Зельдхаломпуста, Віташково). А. Рит розглядає бляхи як прикраси парадних щитів, підкреслюючи, зокрема, що зооморфні зображення на бойових щитах скіфської доби нібито невідомі. Це твердження помилкове:

³⁴ *Dušek M.* Die thrako-skythische Period in der Slowakei.— SA, 1961, 9, 1—2, S. 162—163; *Dušek M.* Regiunile Carpato — Dunărene și Sudul Slovaciei în etapa hallstattiană țirzie.— AM, 1964, 2/3, p. 285—286; *Dušek M.* Einfluss der Thraker auf die Entwicklung im Karpatenbecken in der jüngeren Hallstattzeit.— MAI, 1964, 27, S. 62, 64; *Dušek M.* Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Chotín, S. 32—33; *Dušek M.* Die Thraker im Karpatenbecken.— SA, 1974, 22, 2, S. 388, 390.

³⁵ *Dušek M.* Waren Skythen in Mitteleurope und Deutschland?— PZ, 1964, Bd 42.

³⁶ *Bukowski Z.* Several problems concerning contacts of Lusatian culture with scythians.— A Polona, 1960, vol. 3; *Bukowski Z.* Karpaty w okresie hallstacikim.— AAC, 1962, t. 4, fasc. 1—2; *Bukowski Z.* Charakteristik der sogenannten skythischen Funde aus Polen.— ZfA, 1974, 8.

³⁷ *Bukowski Z.* The Scythian influence..., p. 166—193.

³⁸ *Ibid.*, p. 288—292.

³⁹ *Csallány D.* Szkita ijaradvanyok.— In: A Nyiregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve. 4/5. 1961. Nyiregyháza, 1964, 7—3, 1, 4 kép.

⁴⁰ *Rieth A.* Skythische Schildzeichen.— PZ, 1971, 46, H. 1, S. 111—115.

залишки, бойового наборного залізного щита з бронзовою емблемою у вигляді риби було знайдено в скіфському кургані біля м. Орджонікідзе Дніпропетровської обл.⁴¹

Мабуть, найбільша увага приділялась у зазначений період вивченню вістер до стріл і мечей скіфського типу. Першим присвячено кілька праць, серед яких, насамперед, необхідно назвати статті В. Васильєва. Спираючись на досягнення радянських вчених у дослідженні скіфської зброї, було зроблено плідну спробу хронологічного розчленування вістер до стріл скіфського типу, знайдених у північній частині Середньої Європи. В результаті поділено їх на дві хронологічні групи, що, свідчить на користь різночасних скіфських набігів на територію лужицької культури⁴².

Більш узагальнюючою працею, що присвячено хронології та культурно-етнічному значенню вістер до стріл у Карпатському ареалі, є стаття В. Васильєва. Аналізуючи знахідки, автор зазначає, що датування різноманітних видів вістер до стріл скіфського типу в зазначеній області не суперечить хронології цієї категорії озброєння, розробленої для скіфських старожитностей Північного Причорномор'я. Дослідник підкреслює, що є підстави для виділення зон, в яких поява вістер до стріл пов'язана з проникненням скіфського етносу і зон, де присутність цієї зброї пояснюється культурним впливом⁴³.

Картографія вістер до стріл скіфського типу (головним чином трилопатових) у Західній і Середній Європі подана в статті В. Кимиха і Е. Герсбаха, які виділяють дві основні області поширення цих знахідок — східну (Румунія, Угорщина, Чехословаччина, Польща тощо) та західну (Австрія, ФРН, НДР, Італія, Франція тощо). Необхідно сказати, що для позначення вістер до стріл автори вживають дуже невдалий термін «греко-євразійський тип»⁴⁴. На жаль, він був запозичений і деякими іншими дослідниками (наприклад, І. Вальдхаузер)⁴⁵.

Певні успіхи досягнуто у вивченні мечів скіфського типу. Група мечів з сегментоподібним перехрестям розглядається в статті І. Фодора⁴⁶. Позитивні моменти цієї праці — виявлення зазначеної зброї в Середній Європі, а також визначення її хронологічних меж.

В. Михайлеску-Бирлиба вивчила мечі, знайдені на території Молдови⁴⁷. Автор подає дані більш ніж про 30 знахідок. Цікаво, що типологічна близькість акінаків Молдови і Трансільванії, на її думку, пояснюється присутністю на окреслених територіях однієї і тієї ж етнокультурної групи — агафірсів.

Проте викликають сумнів дуже вузькі хронологічні межі (до 50 років), що визначені автором для ряду випадкових знахідок.

⁴¹ Черненко Е. В. Скифский доспех. Киев, 1968, с. 106—108, рис. 5; Тереножкин А. И., Ильинская В. А., Черненко Е. В., Мозолевский Б. Н. Скифские курганы Никопольщины. — В кн.: Скифские древности. Киев, 1973, с. 170, рис. 46, 5.

⁴² Studien zur Lausitzerkultur. — Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, 352. Prace archeologiczne, 1974, 18, S. 161—180. Короткий виклад основних положень подано в рецензії Л. І. Крушельницької на зазначений збірник. Див.: Крушельницька Л. І. / Рец.: Дослідження лужицької культури. Наукові зошити Ягеллонського університету. — Археологія, 1979, 29, с. 110.

⁴³ Vasiliev V. Poziția cronologică și semnificația cultural-etnică a săgeților scitice din aria Carpatică. — Arupum, 1974, vol. 12, p. 48—59. Див. цю ж статтю на німецькій мові: Vasiliev V. Die Zeitstellung der skythischen Pfeilspitzen im Karpatengebiet. — Studii și Comunicări, 1975, 19, S. 29—43.

⁴⁴ Kimmig W., Gersbach E. Die Grabungen auf der Heuneburg 1966—1969, S. 49—54, Abb. 12.

⁴⁵ Waldhauser J. Nález bronzových trojhráňých šipek na Čertově ruce u Turnova. — AR, 1979, 31, 5, s. 573—574.

⁴⁶ Фодор И. Скифские и сарматские мечи с сегментовидным перехрестием. — СА, 1969, № 3, с. 253. Див. цю ж статтю на французькій мові: Fodor J. Epees scythes et sarmates à croisière arguée. — AE, 1969, 96, 1, p. 61—71.

⁴⁷ Mihăilescu-Birliha V. The akinakai of Moldavia. A new discovery. — Thraco — Dacia, p. 112—116.

Однією з останніх праць, присвячених озброєнню скіфського типу в Середній Європі, є стаття В. Васильєва «Мечі-акінаки з Трансільванії»⁴⁸. Автором складено повний каталог знахідок (34 приміток) з описом умов знаходження кожного меча, розроблено докладну типологію⁴⁹, подано хронологію зброї. Зазначену працю позитивно характеризують ґрунтовність та ретельність підходу до різноманітних аспектів розглядуваного питання, творче використання досліджень радянських фахівців. Ось чому, незважаючи на окремі спірні моменти (особливо це стосується типологічної характеристики мечів), необхідно зарахувати статтю В. Васильєва до числа кращих, які вийшли з даної проблеми за кордоном в останні роки.

У вітчизняному скіфознавстві з часу М. І. Ростовцева і по 60-ті роки питання про озброєння скіфського типу на заході не розглядалося⁵⁰. Це пояснюється рядом причин, і насамперед, безумовно, відсутністю всебічних узагальнюючих досліджень по озброєнню Північно-Причорноморської Скіфії. Робота в цьому напрямку стимулювала інтерес радянських дослідників до зазначених пам'яток за кордоном.

В. А. Іллінська, досліджуючи скіфські сокири, розглянула і ряд знахідок цієї зброї, що походять з різних районів Середньої Європи. Вона обґрунтовано піддала критиці гіпотезу Ю. Костшевського про лужицький вплив на появу цього виду зброї в скіфському середовищі⁵¹.

Є. В. Черненко в дослідженні, присвяченому скіфському захисному озброєнню, врахував відомі знахідки обладунку скіфського типу в Середній Європі, справедливо відмітивши його нечисленність у даному регіоні⁵².

Г. І. Мелюкова у відомій узагальнюючій праці по скіфській зброї торкалась різноманітних типів наступального озброєння, знайденого на території Румунії, Угорщини, Польщі, Чехословаччини, зробила ряд дуже важливих спостережень і зауважень щодо походження, поширення типології, хронології тощо⁵³. В нещодавно надрукованій монографії дослідниця докладно розглядає озброєння скіфського типу з території, що нас цікавить⁵⁴. Численні висновки Г. І. Мелюкової можуть бути відправними пунктами для наступних досліджень в цьому напрямку.

Успіхи радянських фахівців у досліджуванні військової справи і озброєння скіфів загальновідомі. Основні висновки щодо походження хронології, типології скіфської зброї спираються на обширну джерелознавчу базу, яка безперервно поповнюється надійними археологічними джерелами. Разом з тим дослідження радянських вчених у зазначеній області мають важливе значення не тільки для вивчення скіфської культури на території нашої країни. Вони — надійні орієнтири в досліджуванні озброєння скіфського типу за кордоном.

Підводячи підсумки, можна виділити, на наш погляд, два основних етапи в історії вивчення однієї з важливих груп знахідок скіфського типу в Середній Європі — так званої скіфської зброї. Перший охоплює період з другої половини ХІХ ст. по 40-і роки нашого століття. Для нього є характерною обмежена джерелознавча база, що складалась головним чином з випадкових знахідок або предметів озброєння, що походили із зруйнованих

⁴⁸ *Vasiliev V. Pumnalele akinakes din Transilvania.*— AMN, 1979, 16, p. 11-37. Див. цю ж статтю німецькою мовою в ААС, 21.

⁴⁹ Спроба класифікації мечів скіфського типу в Трансільванії була зроблена в свій час І. Г. Кришаном. Див.: *Crișan I. H. Un akinakes inedit din muzeul Făgăraș.*— In: *Omagiu lui Constantin Daicoviciu.* București, 1960, p. 119.

⁵⁰ Окремі зауваження по цьому питанню можна зустріти в більш ранніх працях. Див. напр.: *Мелюкова А. И.* К вопросу о памятниках скифской культуры на территории Средней Европы.— СА, 1955, № 22, с. 241—242, 246—247; *Манцевич А. П.* Золотой венец из кургана на р. Калитве (к вопросу об агафиссах).— ИАИ, 1959, 22, с. 74, 78, та ін.

⁵¹ *Іллінська В. А.* Скіфські сокири.— Археологія, 1961, т. 12, с. 47—49.

⁵² *Черненко Е. В.* Скифский доспех, с. 144—146.

⁵³ *Мелюкова А. И.* Вооружение скифов.— САИ, 1964, Д1-4, с. 31, 39, 43, 48—51, 56, 59, 62, 65, 67.

⁵⁴ *Мелюкова А. И.* Скифия и фракийский мир. М., 1979, с. 196—203.

пам'яток. Вивчення озброєння, за деякими винятками, не йшло далі його формального опису. Зброя в основному розглядалась з точки зору її культурної належності, до того ж більшість знахідок трактувалась як виробни, що потрапили у Середню Європу із Північного Причорномор'я або в процесі воєнної експансії скіфів, або в результаті економічних зв'язків. Позитивною тенденцією, яка зародилась у цей період, була спроба виявлення у колі озброєння скіфського типу виробів місцевого виробництва.

На другому етапі, що почався в післявоєнний період, завдяки всебічному дослідженню пам'яток, насамперед могильників, джерелознавча база значно поповнилась знахідками озброєння. Це дало можливість європейським дослідникам конкретніше підійти до питань походження озброєння, його етнічної належності. На цьому етапі поряд з працями загального характеру, в яких розглядалися різноманітні знахідки скіфського типу в Середній Європі, в тому числі і озброєння, почали з'являтися статті, спеціально присвячені тим чи іншим видам зброї. Спираючись на досягнення радянських дослідників, зарубіжні автори зробили плідні спроби розробки її типологічної класифікації, хронології тощо. Як і раніше, найактуальнішими питаннями вивчення озброєння скіфського типу в Середній Європі є питання, що пов'язані з його генезисом.

С. А. СКОРЬЙ

История изучения оружия скифского типа в Средней Европе

Резюме

В истории изучения одной из важнейших категорий находок скифского типа в Средней Европе — так называемого скифского оружия, по мнению автора, следует выделить два основных этапа. Для первого (вторая половина XIX в. — 40-е годы столетия) характерна весьма ограниченная источниковедческая база, основанная главным образом на случайных находках или предметах вооружения, известных из разрушенных могильников. Изучение вооружения, за редким исключением, не шло дальше его формального описания. Оружие рассматривалось в основном с точки зрения его культурной принадлежности, причем большинство находок трактовалось как изделия, попавшие в Среднюю Европу из Северного Причерноморья скорее всего в процессе военной экспансии скифов, чем в результате экономических связей (П. Райнке, Т. Сулмирский). Положительной тенденцией, зародившейся в этот период, явилась попытка определения в кругу вооружения скифского типа изделий, относящихся к местной продукции (В. Гинтерс). На втором этапе (послевоенный период) источниковедческая база значительно пополнилась находками вооружения из ряда обстоятельно исследованных памятников, в первую очередь могильников (например, Сентеш-Вежерzug, Фериджеле, Хотин и др.), что позволило некоторым исследователям более конкретно подойти к вопросам происхождения вооружения, его этнической принадлежности. Наряду с работами общего характера, рассматривающими различные находки скифского типа в Средней Европе, в том числе и вооружение, появились исследования, специально посвященные тем или иным видам оружия. Опираясь на достижения советских скифологов, зарубежные авторы (М. Пардуц, А. Вульпе, З. Букковский, В. Васильев, Я. Хохоровский и др.) предприняли плодотворные попытки разработки типологической классификации вооружения, его хронологии и т. д.

По-прежнему наиболее актуальными вопросами изучения вооружения скифского типа в Средней Европе являются вопросы, связанные с его генезисом.

В. В. РУБАН

Магістратура агораномів в Ольвії

Тема дослідження державного устрою Ольвійського полісу — однієї з найвизначніших рабовласницьких держав, що існувала на території Північного Причорномор'я в античну епоху, — не нова. До неї неодноразово зверталися